

УДК 330.101

І.Г. СОКИРИНСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Національної металургійної академії України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИНАМІЧНОЇ РІВНОВАГИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено аналіз науково-теоретичних поглядів на формування рівноваги економічної системи та обґрунтовано необхідність формування цілісної концепції розвитку підприємств на засадах динамічної рівноваги.

Ключові слова: динамічний розвиток, динамічна рівновага, статична рівновага, диспропорційність, макроекономічне середовище.

Постановка проблеми. Сучасні явища в економічних системах багатьох країн, які зумовлені наслідками дії світової фінансової кризи, поставили на порядок денний актуальне питання збалансованості та врівноваженості економічних систем та їх поступового динамічного розвитку. У наукових дискусіях та публікаціях все частіше відзначається необхідність не стільки економічного зростання, скільки стабільного розвитку на засадах динамічної рівноваги.

У сучасних умовах динамічного розвитку суспільства та трансформації суспільних відносин відбуваються значні зміни у діяльності окремих господарських одиниць, оскільки ці зміни є наслідком загального економічного розвитку. Такий розвиток базується перш за все на підґрунті технічного прогресу, запровадженні новітніх технологій, зростанні виробничих потужностей, що має приводити до підвищення життєвого рівня суспільства. Але, як свідчить історична ретроспектива, економічне зростання не може відбуватися у довгостроковому періоді постійно та поступово – воно періодично переривається настанням нестабільності, спадом або стагнацією виробництва, може супроводжуватися інфляційними впливами та зниженням рівня зайнятості. У цьому аспекті аналіз історичного розвитку економічної динаміки є актуальним

питанням, бо він дає підставу визначити загальні засади макроекономічного розвитку та, виходячи з цього, сформувавши можливі напрями більш ефективного функціонування окремих суб'єктів господарювання та галузей з урахуванням тих протиріч, які виникають внаслідок періодичних коливань.

Метою цього дослідження є аналіз поглядів провідних представників світової економічної думки на фактори та механізм встановлення рівноваги економічної системи в історичному аспекті та обґрунтування доцільності формування цілісної концепції розвитку як економіки в цілому, так і окремих господарських одиниць на засадах динамічної рівноваги.

Виклад основного матеріалу. Якщо почати здійснення огляду з ранніх етапів розвитку суспільних відносин, то можна зауважити, що зовнішні загрози та впливи існували завжди і на перших порах мали здебільшого природний характер. У цей період економічна діяльність окремих домашніх господарств, які займалися створенням продукту, була доволі стабільною та маломінливою з точки зору суспільних явищ, але вразливою до природних катаклізмів. Проте з плином часу та зміною економічних формацій, особливо з формуванням права власності та відчуження результатів праці та ресурсів, більшо-

го впливу набувають не зміни природного середовища, а перетворення у соціальному та виробничо-економічному середовищі. Загалом, явищам економічної та будь-якої неживої природи властива повторюваність. В економічній теорії це відображається явищами циклічності. Що ж до живої природи, то тут повторюваність відбувається дещо по-іншому, оскільки жива система має більшу схильність до мінливості, в чому й полягає природа її розвитку. Але наслідки еволюційних процесів позначаються через певний, доволі довгий проміжок часу. Це особливо було видно на ранніх етапах суспільного розвитку. Так, економічна теорія свідчить, що обмеженням розвитку домашніх господарств було натуральне виробництво, яке починалось та закінчувалось у межах певної одиниці [4]. При цьому потреби були доволі низькими, та стимулювання зовнішнього попиту як такого не відбувалося.

Якісний перехід на наступну сходинку суспільного розвитку відбувся завдяки першому суспільному поділу праці та виникненню внаслідок цього товарного виробництва. Найбільш значущим явищем цього етапу є перетворення господарської одиниці із закритої системи, яка виробляє та споживає все для особистих потреб, та відкритої системи, яка вже вимушена враховувати запити та потреби зовнішнього середовища задля власного виживання та розвитку. Саме на цій стадії розвиток набуває більш стрімкої динаміки, оскільки стимулюється викликами ззовні та потребує від господарської одиниці вирішення нових протиріч, що й виступає стимулом для розвитку. Великого значення на цьому етапі набуває необхідність формування, підтримки та розвитку міжгосподарських зв'язків, що потребує створення певної початкової інфраструктури.

З метою подальшого аналізу уявимо економічну систему на макрорівні у загальному вигляді як набір економічних суб'єктів та всю множину зв'язків між ними, які породжуються об'єктивними відносинами між ними. На відміну від

попереднього етапу, зовнішні протиріччя ускладнюються різноманітністю цих зв'язків і охоплюють більшу кількість сфер та ланок, а природна складова вже втрачає свою превалюючу важливість. Їй на зміну виходять соціальні, економічні і навіть суспільно-політичні фактори. Залежність від дій контрагентів, державних структур та суспільних потреб змушує економічних суб'єктів враховувати більшу кількість факторів та почати формувати стратегію свого подальшого розвитку.

При цьому рух економіки на макрорівні можна уявити (змодельовати) як послідовну зміну станів рівноваги наявних мікроструктур – економічних суб'єктів [2]. При цьому, з одного боку, усталеність розвитку окремого суб'єкта визначається уже не тільки станом його внутрішніх протиріч, а й станом всієї макроструктури та того етапу розвитку, який наразі вона проходить. Отже, на збалансованість економічної системи впливають як фактори об'єктивного характеру (наприклад, циклічність), так і суб'єктивні фактори, викликані необхідністю подолання внутрішніх протиріч, що сприяє збільшенню змін та коливань системи.

Зважаючи на внутрішню природу збалансованості економічної системи в економічній теорії розглядаються два підходи. Перший з них, який наведено в працях таких економістів-класиків, як А. Сміт [3], Д. Рікардо [5], бере за основу постулат, що ринкова економіка – це внутрішньо збалансована система, така, що саморозвивається та містить внутрішні вбудовані стабілізатори, які спрацьовують кожного разу, коли система виходить із стану рівноваги. Тобто з цієї точки зору економічна система є такою, що може здійснювати самонастроювання і самостійно збалансовувати попит та пропозицію за допомогою механізму цін. Ці погляди мали під собою реальні засади, адже, дійсно, тривалий час економіка розвивалася без суттєвих кризових коливань: дослідники датують першу доволі значну промислову кризу в Англії 1825 р. Тому на ранніх періодах постулат щодо внутрішньої збалан-

сованості економічної системи був цілком прийнятним та відображав той стан, в якому економіка знаходилася до початку XIX ст.

Другий погляд знаходимо в працях Д.М. Кейнса, який наполягав, що внутрішні стабілізатори економічної системи самостійно спрацьовуватимуть доволі довго, і за цей час руйнівні сили можуть сильно розбалансувати багато аспектів та посилити ті диспропорції, що вже відбулися. І, як висновок, Д.М. Кейнс запропонував необхідність державного регулювання економіки. Такий підхід був цілком виправданим, адже з'явився він в історичному плані як реакція на виклик руйнівної дії Великої депресії 1929–1933 рр., коли методи та «рецепти» класиків уже не спрацьовували. У цей період змінювався економічний уклад, виникали нові потреби, розбалансовувалися економічні зв'язки. Треба зауважити, що ринковий принцип, який панував до початку Великої депресії, передбачав домінують продавця на ринку та обмежене врахування факторів виробничо-господарського середовища та потреб споживачів. Недостатність сукупного платоспроможного попиту призвела до надмірної товарної пропозиції та кризи надвиробництва.

Загалом, під час криз відбувається певна перебудова макроструктур, при цьому ступінь цих змін залежить від сили кризових явищ, запасу міцності відповідних структур, ступеня диспропорцій їх розвитку тощо. Після цієї масштабної кризи відбулося переформатування з ринку продавця на ринок споживача, що вимагало від підприємницьких структур швидко реагувати на потреби та запити ринку, пропонувати нові, унікальні товари з метою виживання в конкурентній боротьбі. Таким чином, дестабілізація ринкового середовища змусила підприємців шукати дійові засоби відновлення рівноваги власного бізнесу, адже ті, яким не вдалося відновити таку рівновагу, зазнали масових банкрутств.

Після прояву чергових циклічних явищ в економіці не тільки дослідникам, а і практикам стає очевидною диспропорційність, що складається між по-

питом та пропозицією в різних сферах. І тому подальше зростання економіки можливе за умови відновлення рівноваги у використанні ресурсів, комплексного розвитку окремих галузей та виваженого правового регулювання діяльності економічних суб'єктів.

Таким чином, досягнення динамічної рівноваги в умовах зростання продуктивності виробничих ресурсів ускладнюється за рахунок того, що науково-технічний прогрес вносить суттєві зміни в структуру виробництва, кількісні та якісні потреби виробників і споживачів. А підвищення продуктивності використання ресурсів, у свою чергу, тягне за собою необхідність змін у пропорціях споживання та накопичення, розподілі доходів тощо.

Для з'ясування сутності та змісту економічної рівноваги доцільно зупинитися на аналізі тих теоретичних засад, на яких виникла її економічна доцільність та необхідність. Одним з перших дослідників у цій сфері визнають Л. Вальраса (1834–1910), яким було вперше розроблено систему ринкової рівноваги, яка отримала назву замкненої моделі економічної рівноваги [1], опублікованої в праці «Елементи чистої політичної економії» (1874).

Але, незважаючи на логічну завершеність та важливість цієї теорії, вона має занадто абстрактний характер та сильно спрощує стан реальної економіки, не враховуючи багатьох насправді важливих факторів. На наш погляд, основний внесок Л. Вальраса полягає не стільки в спробі математично описати модель загальної ринкової рівноваги, скільки у постановці цієї проблеми взагалі, оскільки саме праця цього дослідника стала поштовхом до подальших досліджень та пошуку моделей динамічної рівноваги та економічного зростання. До слабких місць моделі рівноваги Вальраса можна віднести перш за все її статичність, що взагалі було властивим для досліджень неокласичної школи того часу. Слід зауважити, що представники неокласичної школи не відкидали зовсім фактора мінливості ринку, але вважали його таким, що має зовніш-

ній щодо системи характер та викликаний лише зовнішніми впливами.

Відомою постаттю в дослідженнях проблеми рівноваги вважається Й. Шумпетер (1883–1950), який у праці «Теорія економічного розвитку» [6] вперше змістив акценти з досліджень статичної рівноваги на динаміку та розвиток економічної системи. На відміну від неокласичного напрямку досліджень, в якому вважалося, що нестабільність системи є наслідком дії зовнішніх факторів, Й. Шумпетер дослідив ті фактори, які підривають рівновагу системи зсередини. Він відзначав, що такими внутрішніми факторами можуть бути нові виробничі комбінації, які можуть стосуватися створення нового продукту, використання нових технологій, нової організації виробництва, відкриття нових ринків тощо.

Багато уваги у дослідженні Й. Шумпетер приділив особі підприєм-

ця, вважаючи що мотиви підприємницької діяльності мають ірраціональний характер, адже він зацікавлений у перемозі своєї справи, власному успіху та саморозвитку. Вважаємо, що ці фактори дійсно вносять не тільки динамізм у розвиток системи, але й впливають на суттєве зростання непередбачуваності та ризику, оскільки зумовлені здебільшого суб'єктивними мотивами.

Таким чином, Й. Шумпетер, ввівши у свої дослідження особистість підприємця та інноваційні аспекти розвитку і визначивши вплив психологічних мотивів, змістив напрям подальших досліджень механізму встановлення рівноваги в процесі динамічного розвитку на формування відповідного макроекономічного середовища.

Послідовний розвиток проблеми формування макроекономічної рівноваги в історичному контексті у світлі поглядів видатних економістів подано в табл. 1.

Таблиця 1

Погляди видатних економістів на проблеми формування рівноваги економічної системи

Дослідники	Погляди на стан рівноваги економічної системи
А. Сміт (1723–1790), Д. Рікардо (1772–1823)	Економічна система потенційно стійка, оскільки ринковій економіці притаманна повна зайнятість всіх ресурсів та максимальний обсяг виробництва. За таких умов економіка знаходиться в стані рівноваги
Ж.Б. Сей (1767–1832)	Головна тотожність – сукупний попит завжди дорівнює сукупній пропозиції. Отже, ринкова економіка створює собі рівноважний стан в умовах конкурентної боротьби
К. Маркс (1813–1883)	Причину порушення рівноваги та початку кризи вбачав у виробництві товарів понад величину платоспроможного попиту. Причиною цього вважав не стільки помилки в оцінці ємності ринку і навіть не в бажанні отримання максимального прибутку, скільки в самій природі та законах розвитку економіки
Л. Вальрас (1834–1910)	Досліджував економічну систему з точки зору замкненої статичної рівноваги. Вважав, що економіка сама, завдяки ринку, забезпечує такі пропорції, за яких ефективний попит та пропозиція є рівні, що забезпечує наявність рівноваги
Дж.Б. Кларк (1847–1938)	Розрізняв статичну та динамічну рівновагу. При статичній – ціни дорівнюють граничним витратам виробництва, прибуток та додатковий продукт відсутні; при динамічній – удосконалення можуть збільшити граничну продуктивність факторів виробництва, при цьому підвищення заробітної плати відбувається дещо пізніше та створює тимчасовий прибуток, який нівелюється в новій статичній рівновазі
Парето (1848–1923)	Розглядав динамічну рівновагу, при якій змінюються всі параметри економіки. Побудував динамічну систему макроекономічної рівноваги, ввівши поняття «Парето-ефективний стан економіки» або «оптимум Парето». Довів, що рівноважний стан економіки мав би бути довічним, якби не змінювалися умови. Але внаслідок постійних змін відбувається порушення «Парето-ефективного стану економіки» – коли неможливо поліпшити стан будь-якого учасника обміну без того, щоб не погіршити стан іншого

Дослідники	Погляди на стан рівноваги економічної системи
Й. Шумпетер (1883–1950)	Розробив теорію динамічної рівноваги, дослідивши ті фактори, які «підривають» рівновагу ринкової системи зсередини (вважав такими нові виробничі комбінації, які й визначають динамічні зміни в економіці)
Дж.М. Кейнс (1883–1946)	Факторами порушення рівноваги вважав коливання у рівні доходів, що викликаються неочікуваними змінами обсягу інвестицій. Вважав, що рівноваги може бути досягнуто навіть за умови неповної зайнятості (при цьому корисним є дослідження типових явищ, які складаються з масових прагнень та дій учасників економічних процесів)
М. Фрідман (1912–2006)	Ринкова економіка у своїй основі є збалансованим господарством, яке здатне до автоматичного саморегулювання. Єдине, що може порушити рівновагу – це диспропорція між темпами зростання обсягу продукції та темпами зростання грошової маси в обороті
П.Е. Самуельсон (1915–2009)	Економічна рівновага є не статичною, а динамічною. Рівноважний стан є лише чергуванням статичності та динаміки. Тобто закономірності загальної економічної рівноваги збігаються із закономірностями еластичності та ділової циклічності економічного розвитку. Макроекономічна рівновага можлива тільки за умови, коли загальний обсяг заощаджень дорівнює загальному обсягу інвестицій. Оскільки таке можливе лише в окремих випадках, то задля збереження стану рівноваги держава має підтримувати цей баланс
М.Г. Менк'ю (1958)	Повна економічна рівновага – структурний оптимум господарської системи, якого суспільство намагається досягнути, але повністю не досягає у зв'язку з постійною зміною самого оптимуму, тобто ідеалу пропорційності

Отже, бачимо, що послідовно світова економічна думка викристалізувалася у напрямі зміщення акцентів зі статичної рівноваги на необхідність дослідження динамічної рівноваги економічної системи. При цьому різні дослідники робили, як видно з табл. 1, наголос на окремих факторах балансу або рівноваги в контексті стратегічного напрямку власних досліджень.

У загальному вигляді проблема встановлення рівноваги на макроекономічному рівні зводиться до необхідності врівноваження таких складових, як попит та пропозиція на товарному ринку, попит та пропозиція на грошовому та фінансовому ринку, врівноваженість заощаджень та накопичень тощо.

Кожне зростання в будь-якій сфері викликає диспропорційність та порушення рівноваги, яка була досягнута на попередньому етапі. І державне регулювання, спрямована на узгодження макроекономічних пропорцій, не вирішує цілком зазначеної проблеми. Як бачимо, серед відомих дослідників відсутній єдиний погляд на масштаби та доцільність

такого регулювання. Причому спостерігати таку розбіжність поглядів можна як на ранніх етапах розвитку економічної думки, так і серед сучасних вчених. Це дає підстави стверджувати, що проблема досягнення макроекономічної рівноваги в процесі розвитку економіки вагома, якщо не ключова серед сучасних економічних досліджень. До того ж у світлі сучасних подій варто досліджувати не статичний стан рівноваги, тому що він є, на наш погляд, лише теоретичним короткостроковим станом, а ті фактори, які забезпечуватимуть стан динамічної рівноваги економіки.

Якщо поглянути на макроекономічну систему в цілому, то можна уявити її як сукупність окремих суб'єктів господарювання, різноманітних зв'язків між ними, регулюючих державних структур тощо. З позицій системного підходу більшим цілісним для такої національної системи буде її інтернаціональне оточення, а внутрішні протиріччя будуть викликані станом технічного, технологічного розвитку окремих суб'єктів господарювання, станом інфраструктур-

ного розвитку, внутрішньою динамікою грошово-фінансової системи тощо. Така система може знаходитися в статичному стані лише теоретично, адже кожного моменту вона відчуває як зовнішні, так і внутрішні впливи, які можуть викликати її збурення в межах значного діапазону коливань. Причому чим більшою є кількість елементів такої системи, чим різноманітнішими є зв'язки між ними, тим більшою є її різnorodність і тим меншою буде її стійкість та здатність залишатися у статичному стані. Можливістю утримання рівноваги в такому випадку є власна динаміка системи, тобто утримання рівноваги можливе у власному русі. Такий стан системи доцільно розглядати не як раз і назавжди заданий, а як «динамічну», «рухливу» рівновагу. Цей стан є таким, що здійснює постійний баланс розвитку самої системи з оточуючим її середовищем. З часом це призводить до втрати рівноваги системою, її нестійкості і у випадках більш складної розбалансованості – до кризи, яка потребуватиме структурної перебудови задля формування майбутньої нової рівноваги на наступному якісному рівні. Історичний огляд економічної думки з цього питання підтверджує цей висновок – чим більш ранні етапи розвитку проходить економічна система, тим більше її стани схожі на статичну рівновагу і навпаки – з розвитком продуктивних сил, економічних відносин, інфраструктурних та зовнішніх зв'язків все чіткіше прослідковується динамічна складова їх руху та розвитку.

Такі ж проєкції можуть бути здійснені і на мікроекономічну систему. Окреме підприємство, пристосовуючись до факторів зовнішнього середовища (конкурентних, політичних, регулюючих, технологічних тощо) та відчуваючи внутрішні протиріччя (виробни-

чі процеси, мотивація персоналу, фінансова стійкість та фінансове забезпечення тощо), також має знаходитися в процесі динамічного руху, в пошуку такого стану, який би був здатний збалансувати дію різноспрямованих векторів у стан рівноваги.

Висновки. Кризи останніх десятиріч свідчать, що ринкова економіка перетворюється у динамічно нестійку, а рівновага настає лише в певні періоди, коли після прояву кризових явищ постає необхідність відновлення її збалансованості. Отже, для досягнення соціально-економічного розвитку рівновага економічної системи необхідна, але для стану сучасного розвитку необхідна саме динамічна рівновага, що потребує пошуку механізму встановлення цієї рівноваги і актуальне як з точки зору макроекономічної системи, так і окремого суб'єкта господарювання, діяльність якого спрямована власне на зростання й розвиток.

Список використаної літератури

1. Агапова И.И. История экономической мысли / И.И. Агапова. – М.: ЭКМОС, 1998. – 244 с.
2. Моделирование экономики: интервью с академиком А.А. Петровым // <http://www.ecolife.ru/intervju/758/>
3. Рикардо Д. Сочинения. Т. 2. Начала политической экономии и налогообложения / Д. Рикардо. – М., 1955. – 702 с.
4. Самуельсон П. Экономика: у 2 т. Т. 1 / П. Самуельсон; пер. з англ. – Львів: Світ, 1993. – 494 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Наука, 1993. – 596 с.
6. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 401 с.

В статтю проведено аналіз науково-теоретических взглядов на формирование равновесия экономической системы и обоснована необходимость формирования целостной концепции развития предприятий на основах динамического равновесия.

Ключевые слова: динамическое развитие, динамическое равновесие, статическое равновесие, диспропорциональность, макроэкономическая среда.

The article analyzes the scientific and theoretical views on the formation of the economic system equilibrium, and the need of holistic concept of enterprises development that based on a dynamic equilibrium is justified.

Key words: *dynamic development, dynamic equilibrium, static equilibrium, the disparity, the macroeconomic environment.*

Надійшло до редакції 07.09.2011